

استعجم: عبدالله البکری (م. ۴۸۷ق.)، به کوشش السقاء، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۳ق؛ المغازی: الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونسن، بیروت، اعلامی، ۱۴۰۹ق؛ المفصل: جواد علی، دار الساقی، ۱۴۲۴ق؛ مقاتل الطالبیین: ابوالفرج الاصفهانی (م. ۲۵۶ق.)، به کوشش سید احمد صقر، بیروت، دار المعرفة؛ مقدمة فی اصول التفسیر: ابن تیمیہ (م. ۷۲۸ق.)، به کوشش عدنان زرزور، بیروت، دار القرآن الکریم، ۱۳۹۱ق؛ مناقب آل ابی طالب: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، به کوشش گروهی از اساتید نجف، نجف، المكتبة الحیدریه، ۱۳۷۶ق؛ المنسق: ابن حبیب (م. ۲۴۵ق.)، به کوشش احمد فاروق، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۵ق؛ نسب معد و الیمن الکبیر: ابن الکلبی (م. ۲۰۴ق.)، به کوشش ناجی حسن، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۲۵ق؛ النهایه: مبارک ابن اثیر (م. ۶۰۶ق.)، به کوشش الزاوی و الطناحی، قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ش؛ نیل الاوطار: الشوکانی (م. ۱۲۵۵ق.)، بیروت، دار الجیل، ۱۹۷۳م؛ وقعة صفین: ابن مزاحم المنقری (م. ۲۱۲ق.)، به کوشش عبدالسلام، قم، مكتبة النجفی، ۱۴۰۴ق.

سید علی خیر خواه علوی

ثنیه خلّ: حد شرقی حرم مکی

ثنیه به معنای راهی در کوه و نیز گردنه آن است و گاه در باره خود کوه نیز به کار رفته است.^۱ خلّ نیز به راه شنی و دشوار گذر اطلاق

اسلامی، ۱۴۰۷ق؛ العین: خلیل (م. ۱۷۵ق.)، به کوشش المخزومی و السامرائی، دار الهجره، ۱۴۰۹ق؛ الغارات: ابراهیم الثقفی الکوفی (م. ۲۸۳ق.)، به کوشش المحدث، بهمین، ۱۳۵۵ش؛ فتح الباری: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار المعرفة؛ فتوح البلدان: البلاذری (م. ۲۷۹ق.)، بیروت، دار الهلال، ۱۹۸۸م؛ الفتوح: ابن اعثم الکوفی (م. ۳۱۴ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۱۱ق؛ الفهرست: ابن الندیم (م. ۴۳۸ق.)، به کوشش تجدد؛ الکامل فی التاریخ: علی ابن اثیر (م. ۶۳۰ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۳۸۵ق؛ کتاب الحیوان: الجاحظ (م. ۲۵۵ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۴ق؛ الکشاف: الزمخشری (م. ۵۳۸ق.)، مصطفی البانی، ۱۳۸۵ق؛ لسان العرب: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ مجمع البیان: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، اعلامی، ۱۴۱۵ق؛ المحبّر: ابن حبیب (م. ۲۴۵ق.)، به کوشش ایلزه لیختن شتیر، بیروت، دار الآفاق الجدیده؛ مسند ابن راهویه: اسحق بن راهویه (م. ۲۳۸ق.)، به کوشش البلوشی، مدینه، مكتبة الایمان، ۱۴۱۲ق؛ مسند احمد: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ المصنّف: ابن ابی شیبہ (م. ۲۳۵ق.)، به کوشش سعید محمد، دار الفکر، ۱۴۰۹ق؛ المعارف: ابن قتیبه (م. ۲۷۶ق.)، به کوشش ثروت عکاشه، قم، الرضی، ۱۳۷۳ش؛ معجم البلدان: یاقوت الحموی (م. ۶۲۶ق.)، بیروت، دار صادر، ۱۹۹۵م؛ المعجم الکبیر: الطبرانی (م. ۳۶۰ق.)، به کوشش حمدی عبدالمجید، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق؛ معجم رجال الحدیث: الخوئی (م. ۱۴۱۳ق.)، بیروت، ۱۴۰۹ق؛ معجم قبائل العرب: عمر کخاله، بیروت، الرساله، ۱۴۰۵ق؛ معجم ما

۱. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۱۱۵-۱۲۳-۱۲۴؛ القاموس المحيط، ج ۴، ص ۳۰۹، «ثنی».

بخش‌هایی از کوه مقطع و بخشی عمده از ثنیه هموار شده است؛ به گونه‌ای که ثنیه نامیدن آن مشکل است. نیز جاده‌های متعدد برای رفت و آمد خودروها در نظر گرفته‌اند.^۶ کانال بئر زبیده در مسیر خود آن گاه که به ثنیه خل رسید، چاه‌هایش به آب نرسید و زبیده با هزینه بسیار توانست چاه‌های کنده شده در کوه مقطع را به آب برساند و با الحاق نمودن چاه‌های مُشاش، آب حرم را تأمین کند.^۷

◀ منابع

اخبار مکه: الفاکهی (م. ۲۷۹ق.)، به کوشش ابن دهیش، بیروت، دار خضر، ۱۴۱۴ق؛ تعظیم الحرم: محمد بن عبدالله السحیم، ریاض، جامعه الملك السعود، ۱۴۲۶ق؛ الحرم المکی الشریف: عبدالملک بن دهیش، مکه، النهضة الحدیثه، ۱۴۱۸ق؛ شفاء الغرام: محمد الفأسی (م. ۸۳۲ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۱ق؛ القاموس المحیط: الفیروزآبادی (م. ۸۱۷ق.)، بیروت، دار العلم؛ لسان العرب: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ مروج الذهب: المسعودی (م. ۳۴۶ق.)، به کوشش اسعد داغر، قم، دار الهجره، ۱۴۰۹ق؛ مفردات: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، به کوشش صفوان داودی، دمشق، دار القلم، ۱۴۱۲ق.

ابوالفضل ربانی

شده است.^۱ شاید سختی گذر از ثنیه، دلیل این نام‌گذاری باشد. ثنیه خلّ در گوشه‌ای از کوه مقطع در شرق حرم مکی و در منتهای محدوده حرم از این سمت قرار دارد.^۲ بخش جنوبی آن به منطقه هموار گسترده‌ای به نام صفاح منتهی می‌شود و بر همین اساس، به خل الصفاح شهرت دارد. کنار آن منبع‌های بزرگ آب برای تأمین آب برخی از محله‌های مکه جای گرفته است.^۳ این ثنیه با دیوارهای مسجدالحرام ۱۲۸۵۰ متر فاصله دارد.^۴

در آغاز این ثنیه، از جهت شمال، یکی از انصاب (نشانه‌های) حرم وجود داشت. نشانه دیگری نیز در ۲۰ متری جهت شمالی آن قرار داشته که آثار آن‌ها هنوز هم باقی است و مسیر طائف از میان این دو نشانه می‌گذشته است. با وجود تصریح منابع پیشین که ثنیه خل را منتهای حرم دانسته‌اند، در دوره حکومت ملک سعود، دو نشانه در فاصله ۵۰۰ متری آن ساخته شد. بدین ترتیب، قسمتی از محدوده حل (بیرون حرم) در حرم مکی وارد شده و همین اعتراض برخی از محققان را برانگیخته است.^۵ امروزه برای سهولت رفت و آمد،

۱. مفردات، ص ۴۹۰، «خل».

۲. اخبار مکه، ج ۴، ص ۱۷۲.

۳. الحرم المکی، ص ۱۵۳-۱۵۴.

۴. تعظیم الحرم، ص ۱۷.

۵. الحرم المکی، ص ۱۵۳-۱۵۴.

۶. الحرم المکی، ص ۱۵۳.

۷. مروج الذهب، ج ۴، ص ۲۲۵-۲۲۶؛ شفاء الغرام، ج ۱، ص ۴۴۹.